

ЕВРОПА, ТОЗИ ОБЕКТ НА ЖЕЛАНИЕТО

Богдан Богданов

В очерчанията на Европа сме, но се усещаме извън нея. Това изглежда естествено за нас, българите, които близо половин век живяхме откъснато от цивилизована Европа. (То би се оказало още по-естествено, ако добавим и други факти от съвременната българска история – например неуспехът на страната ни след Първата световна война да се свърже политически с по-европейските по традиция Франция и Англия.) Въпросът е, че същото усещане за отделеност от желаната Европа изпитват и съседите гърци, чиято страна отдавна е член на Европейския съюз и още по-отдавна е ориентирана към Франция и Англия. Очевидно не става дума само за Балканите. Колкото и различни да са пропорциите, и други малки народи в нашия континент изпитват чувство за малоценност пред Европа.

Но дали колективният малоценностен комплекс е само нещо отрицателно? Във всеки случай той би трябвало да е израз на нуждата да се промени идентичността му и да се премине към друга норма на живот. При подобна малоценностна нагласа непременно се развива и определен обект, който предизвиква колективен копнеж. Именно такъв обект с изключителна притегателна сила в съвременния свят е Европа.

Въпросът какво разбираме, когато говорим за Европа, е между най-обсъжданите в последните години. Проникването в подобни предмети се провежда по два основни начина – свободно в естествената непоследователност, частичност или неотделеност от други предмети или по-строго в посоката на едно наблюдение, което следи границите на предмета и неговите съставки. Ако тръгнем по втория по-изкуствен, но сякаш по-лесен път, сме изправени пред два подвъпроса: 1. Какво представлява Европа като реален и идеален предмет, и 2. В какво се изразява колективното желание по нея и респективно колективното усещане за недостатъчността на своето, съпровождано от подтик към приобщаване към по-доброто друго.

Понятието Европа е многолико и претоварено със значения – географска област, форма на градско съществуване вид цивилизация, поддържана от определени идеали и ценности, либерално обществено устройство, функционална икономическа организация, защитени човешки права и свобода на индивида, реална общност на държави. Това изброяване е непълно, неговите елементи могат да се формулират и по друг начин.

Трудността на разбирането се поражда най-напред от факта, че в идеята за Европа неразлично се смесват реално съществуващото с една или друга представа за него, използвана за оценка и аргументиране не само в случаите, когато става дума за Европа. На второ място идеята се усложнява от факта, че се отнася до даденост, която продължава да се оформя. Доброто разбиране и на вече оформилата се даденост също се препъва от двойствеността, че Европа съществува синхронно в достатъчно дълготрайно “сега”, но може да се разглежда и диахронно в аспекта на някаква история.

Историята на Европа не е толкова дълга, особено ако имаме предвид времето на осъзнатата идея за обединена Европа. Началото ѝ е в общото последно десетилетие от живота на Гьоте и Хегел, а вероятно класическата ѝ епоха е днес в годините на реално осъществяващия се Европейски съюз.

Същевременно Европа има и по-отдалечени начала. Изложението на една многотомна история на европейския частен живот, издадена във Франция, справедливо започва с императорския Рим. На свой ред на нивото на ценностите и либералната организация на обществото началото на историята на Европа по стара традиция се търси още по-рано – в класическа Атина.

Още тогава, преди да бъде ясна като идеология очертавания, Европа вече има защитници и врагове, чиито реакции я правят по-определена, отколкото е в действителност. Аристотел и Исократ са може би първите идеолози на европейското начало, а Александър Велики – първият практик, който се опитва да преодолее границата между елинската културна либералност и неприемания я враждебен Изток. Неуспехът на македонския завоевател подчертава тази граница. Ако оставим без внимание протеклото време и се обърнем към съвременна Европа, ще открием, че тя също черпи определеност от подобни противопоставяния – примерно от консервативното поведение на православието или от агресивното на мюсюлманския фундаментализъм. По-единна, отколкото е всъщност, Европа става и с мерките, които прилага в момента, за да се брани от прииждането на емигранти.

Така че в комплекса на съвременното понятие трябва да отделим най-напред идеята за единна Европа – единна както на реалното ниво на Европейския съюз, така и на идеалното равнище на ценностите, проявени в европейския начин на живот. Става дума за даденост, нещо оформено. Същевременно то е и процес. Обединената в съюз Европа нараства, това е свързано със спорове и перипетии – както в последните месеци се спори около моделите на една йерархична по-затворена и на друга хоризонтална по-отворена организация. Продължавайки да бъде това, което е била, Европа се готви да стане и нещо друго.

Като става дума за процес, необходимо е да имаме съзнание и за действителното разнообразие на приближаващите се една към друга културни области вътре в самата Европа. Негов паралел е външното приближаване на извъневропейските зони на висока съвременна култура, които по друг начин също попадат в границите на европейското начало.

Сегашното отваряне на затворените по-рано европейски региони е като репетиция за по-трудните свързвания, които предстоят. Обнадеждаващ е случаят на френско-германското сътрудничество и особено на развиващата се зона на двуезикова култура по границата на двете страни, независимо че като цяло Франция продължава да е културно индиферентна към Германия. Така ли иначе постигнатото политическо разбирателство поражда условия за интерфериране на френската и германската културна зона. Двете страни са подготвени за това и от по-старото съединяване на католическата и протестантската цивилизация, които в различна пропорция имат дял в изграждането на двете национални култури. На въпроса коя от двете, католическата или протестантската, е в по-висока степен европейска е трудно да се отговори, макар да може да се твърди, че в първата половина на нашия век Германия продължава да бъде в някаква степен по-малко европейска от Франция. Това се разбира и от сегашната посредническа роля на Германия пред Европейския съюз за страните от Средна и Източна Европа. Следвайки интересите си, тя е като че ли по-способна от Франция да разбира света на изток от себе си.

И все пак в случая става дума за свързване в границите на малката, на същинската Европа. Приобщаването на другите, на северните, южните и

източните зони на континента едва ли ще протече толкова гладко. При това успехът му ще зависи в не малка степен от външните свързвания – на Европа с останалите зони на вече развила се извън континента европейска култура.

Проблемът не е в познаването на тези вътрешни и външни зони, а в това, представата за многоликата и продължаваща да се оформя Европа да проникне във всекидневното съзнание. Защото ако от несъзната идея, че тя е затворена еднородна единица, не са предпазени дори европейските политици, какво да кажем за себе си, източно-европейците, за които тази идея изглежда е още по-оправдана поради естественото идеализиране, на което сме изложени. Именно то води до свръхопределеност на обекта на желанието. Възжелаването на идеалния друг свят поражда един вид въображаем предмет, аура, която обгръща реалността и скрива нейната сложност.

От друга страна, обективната Европа и Европа на желанието съществуват свързано. Границата между двете не е отчетлива. Желанието е проект, който може да се осъществи, едно възможно бъдеще. Това, което наричаме процес на оформяне, на “ставане” на Европа, е в някаква степен реализиране на нещо желано. Дори и да не се осъществи, то винаги е налице като един вид резерв. Като комплекс за отсъствие на по-доброто то е мотор за постоянно ориентиране към идеалното. В този смисъл желанието на идеалната и значи на отсъстваща Европа се изпитва и в сърцето на Европа, където както навсякъде другаде не само отделните хора, но и човешките общности носят кръста на гонитбата на постоянно изплъзващата се другост на идеала.

Бихме се поддали на идеологическа уловка, ако твърдим, че тук, на Балканите, изпитваме същата малоценност пред идеала Европа, от каквато страдат редовните граждани на западноевропейските страни. Малоценността бива офанзивна и дефанзивна. Нашият случай е по-скоро вторият. В какво се изразява той? В представата, развивана от нашето чувство за малоценност, се смесват неефективно следните прояви на предмета Европа 1. Като материална среда от свързани помежду си развиващи се предмети и уреди; 2. Като мрежа от правила за междуличностни отношения, гарантираща свободата за индивидуално действие; и 3. Като система от идеали и ценности, проявени в един начин на живот. Тези три страни на предмета би трябвало да са по някакъв начин свързани и в идеята за Европа. Но копнежът е копнеж, доколкото копнеещото съзнание улавя тези страни откъснато, в една или друга тяхна част, която дава вид етикет, подменя и опростява сложното цяло.

Що се отнася до редовите европейци, те едва ли по-пълно от нас съзнават връзката между формулираните по-горе прояви на предмета Европа. Затова и сигурно не разпознават реализираната страна на идеална Европа в реалната Европа, в която живеят. Същевременно те са така вплетени в мрежата на нещата и на правилата на живота, че са заставени да обективират в една или друга степен този идеал. Идеалът им е нещо постоянно реализирано, масив от конкретни желания, част от които се проектира върху променящата се и зависеща от човешката воля европейска реалност. Докато нашата Европа е идеална предимно в романтичен смисъл, тя е извън живота ни, който възприемаме, общо взето, като независеща от усилията ни даденост.

От друга страна, каквато и да е разликата между нашите копнежи и тези на европейците, в двата случая действа съставката на принципния човешки стремеж към друго и към промяна. Така че, ако следваме методиката на разбирането с отделяне на съставки, преди да назовем още по-точно в какво се

изразява предметът Европа, би било редно да си дадем сметка за характера на този, изглежда първичен подтик.

Сякаш извънисторически и отделният човек, и човешките общества биха могли да се определят от основната си устременост към промяна и излизане от определения статус. Това твърдение веднага се усложнява от наблюдението, че в действителност този стремеж се преплита с противоположния не по-малко мощен към непромяна и запазване на статуса. Така че доколкото е оправдано да се говори на едро, човешката природа е по особен начин проявена в колебанието между двата стремежа, в едновременното желане на противоположните блага на непромяната и промяната. Заложената в това колебаене възможност за едно или друго решение е, така да се каже, ресурс за различни форми на човешки живот, за промени в тях и оттук за развиването на история.

При опита да си дадем сметка за евентуалните исторически прояви на човешкия подтик към друго, гледано в най-едър план, те биха се оказали две. Пълното, един дълготраен начален етап от човешката история, който все още не е приключил, се изразява в предимно идеалното и метафизично отнасяне към другото и промяната в смисъл, че то се върши от съзнанието и вярата. Разбира се, при тези условия другото и промяната се практикуват и реално от отделни привилегирани или поставени извън обществото личности. Но непременно са свързани с определено място, зависими са от един или друг органичен колектив, ценностите и идеалите им са тези на колектива. Те не чувстват нужда да попаднат на други места, да влизат в други нерегламентирани зависимости и да изпитват промяна. В тази ситуация на затворено съществуване излизат към другото и осъществяването на промени основно стават в идеален план, в отчета на някаква отвъдност.

Втора проява на подтика към друго и промяна е в нарастващото реално осъществяване на желаното друго. Именно този втори дълготраен етап на човешката история би трябвало да наречем съвременност в широкия смисъл на думата. Парадоксът е, че в някаква степен той е започнал отдавна, още в класическа Атина, но все още не се е разгърнал достатъчно в съвременния свят. Кои са едрите белези на този етап? Преди всичко това, че съвременният човек е подвижен индивид, който в ниска степен зависи от органични общности и сам определя своите реални и идеални връзки. За него в хоризонтален план съществуват и други човешки общества извън неговото, както и един голям разнообразен, но общ човешки свят, който не е нещо недостижимо и в този смисъл отвъдно. Съвременният отворен свят допуска действителното и идеално движение на отделния човек не във вертикала на отвъдното съществуване, а в хоризонтала на съществуващи тукашни реалности. Като казвам движение, имам предвид и това, че осъзнавайки сложността на колективната си принадлежност, съвременният човек има високи права при определянето на своята идентичност. Същото важи и за цели общности, дори за цели народи.

Разбира се, тази скица е абстрактна. Става дума за модели, а не за реални етапи на човешката история. Двата отделни етапа в отнасянето към другото и промяната са в един вид извънисторически модели на двата типа желание, за които стана дума по-горе – желанието по една Европа отвъдност, която изглежда непостижима, и желанието по идеалната Европа, която е предмет на практикуване и по някакъв начин се осъществява.

В идеалния план на духовна форма Европа е отдавна определена от Едмунд Хусерл като прелом и начално развитие към универсално човечество.

Далечната цел на подтика към друго и промяна е в крайна степен създаването на една свръхнационалност. Европа е оперативна реалност за осъществяване на универсални принадлежност, опит за обща култура на човечеството. Оттук и противоречието, че се свързва с определено място, но по същество се мисли за нею пандемично. Европа вече не е в Европа. Масивните ѝ прояви в Северна Америка и Япония представляват други, може би по-жизнени варианти на европското начало. В този смисъл и сегашният Европейски съюз едва ли просто ще разпростре сегашната форма на Европа над новите области, които се кани да включи в себе си. Това “себе си” на универсалното човечество постоянно ще се мени ще изглежда друго. То ще зависи от качествата на големите човешки общности и съюзи, които се свързват в него, но все повече и повече ще черпи енергия от отделните подвижни индивиди, чиито брой непрекъснато ще нараства.

Това бъдеще на универсалното човечество далече не е нещо сигурно. То зависи от много обстоятелства и много преплитащи се воли. Въпросът е, че така, както се изложени, неговите принципи звучат утопично. Причината е в подхода. Мислим ли за идеала Европа отделно от осъществяващата се европейска реалност, няма как да не се поддадем на правилността на едно или друго въображаемо положение. Предложената схема на двата етапа на човешкия подтик към друго и промяна предпазва от това, като показва, че освен състоянието на принципна противопоставеност на реалност и идеал съществува и друг тип отношение между тях – на съотносимост и кореспонденция.

Ако се опрем на този втори тип при разбирането на съвременната идея за Европа, същественото в нея ще се окаже не самият идеал и вече формулираните прояви на европейската реалност: 1. Като материална среда от свързани помежду си предмети и уреди; 2. Като мрежа от правила за междуличностни отношения, гарантиращи свободата за индивидуално действие; 3. Като система от ценности, проявена в един начин на живот. Тези формулировки естествено могат да се допълнят, коригират и променят. Съществено в случая е настояването, че високата духовна представа за Европа като един вид идеал за универсално човечество не е без отношение към реализацията се материален европейски свят, още по-малко към сложното организиране на съвременната обединяваща се Европа. Без да е крайно реализиран, идеалът се практикува. Универсалността на един вид нарастващо вплитане на все повече и повече индивиди в общата мрежа на световния живот може да се открие проявена в редица страни на съвременното европейско битие – във функционалната предметна среда, в разгръщането на средствата за информация, във все по-конкретното образование, което подготвя човека за неговото реално движение в сложното пространство на един широк свят.

Така че идеята за Европа е така привлекателна поради следните два момента, свързани в нейния предмет: 1. Поради величината на универсалната устременост към промяна и към познаване на другото в името на общочовешкото свързване; и 2. Поради възможността за обективизиране на този идеал в един конкретен живот. Европа е нещо тук и навсякъде в един напълно реален план и същевременно нещо другаде и никъде, което е силно, защото се изплъзва, застава желязния го да става друг.

Ние вероятно сме все още в етапа на дефанзивната малоценност пред Европа. Ако пожелаем да я заменим с по-добрата на активното гонене на идеала, би трябвало да се нагърбим и с други задачи и разбира се да допуснем прекалената радикалност на подобни разсъждения.